

NEWS

OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES

ISSN 2224-5294

Volume 2, Number 306 (2016), 43 – 47

EASTERN TURKISTAN HISTORIOGRAPHY ON HISTORY OF KAZAKH PEOPLE OF THE XVIII–XIX cc.

Z. K. Karimova

Institute of Oriental Studies named after R. B. Suleymanov, Almaty, Kazakhstan.
E-mail: vostok_karimova@mail.ru

Key words: historiography, historical source, Kazakh people, Eastern Turkistan, Central Asia, international relations.

Abstract. In this article the author examines the issues connected with the East Turkestan historiography of Kazakh people in the XVIII-XIX centuries. East Turkestan sources written on the Turkic-Chagatai language of the XVIII-XIX centuries play an important part in the study of the political, socio-economic and cultural life of the peoples of Central Asia, including the Kazakhs. Based on the information of historical work "Islam-name" by Molla Abd al-Alim the author pursues historiographical analysis of the Zhungar-Kazakh relations of the XVIII century. The article examines accounts of the historical work "The Legend of the afflicted" by A. Nizari, describing a visit of the Emir of Kashgar Zokhuridin-bek, who visited Orenburg and returned back through the Kazakh lands in the first half of the XIX century. Special attention is paid to details of another historical work "Tarikh-amniya" by Musa Sayrami, which contains important information on various periods of the history of Kazakh people starting from the history of the Moghul khanate, until the XIX century.

ӘОЖ 930.2:94(574)

XVIII–XIX ғғ. ҚАЗАҚ ХАЛҚЫ ТАРИХЫНЫң ШЫҒЫСТУРКІСТАНДЫҚ ТАРИХНАМАСЫ

З. К. Каримова

ҚР БФМ ғк Р. Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институты, Алматы, Қазақстан

Түйін сөздер: тарихнама, тарихи дереккөздер, қазақ халқы, Шығыс Түркістан, Орталық Азия, халықаралық қатынастар.

Аннотация. Мақалада автор XVIII–XIX ғғ. қазақ халқы тарихының шығыс түркістандық тарихнамасына қатысты мәселелерді қарастырады. XVIII–XIX ғғ. Орталық Азия халықтары, соның ішінде қазақ халқының саяси, әлеуметтік-экономикалық және мәдени тарихын зерттеуде шағатай-түркі тілінде жазылған шығыс-туркістандық дереккөздер мәліметтерінің маңызы зор. Автор Молла Абд әл-Әлімдің «Ислам-наме» атты тарихи шығармасының мәліметтері негізінде XVIII ғ. қазақ-жонғар байланыстарына деректанулық талдау жасайды. Сонымен қатар, XIX ғ. бірінші жартысында Қашғар қаласының сол кездегі билеушісі Зохур ад-Дін әкім бектің Орта Азия мен Қазақстанға жасаған саяхатын баяндайтын «Касірет шегушілер әңгімесі» дереккөзінің мәліметтері зерттеледі. Мақала авторы қазақ халқы тарихының түрлі кезеңдері бойынша бір қатар маңызды фактологиялық мәліметтерді камтитын Мұса Сайрамидің «Тарих-и амния» шығармасына да аса назар аударады.

Кіріспе. Бұғынгі таңда тәуелсіз Қазақстанның, тәуелсіз қазақ халқының өзінің төл тарихына деген қызығушылығы құннен-қүнге артып келе жатқан жағдайда белгілі себептермен халыққа беймәлім болған түрлі тарихи деректердің анықталып, жаппай жариялануы мен сол тарихтың негізін құрайтын тарихи деректа-нудың маңызы ерекше арта тұсуде [1, 3 б.]. Ұлттық тарихты тың әрі дәйекті мағлұматтармен байытып, жаңа мазмұнмен тольктыру үшін теориялық және әдістемелік дайындықты кажет ететін деректанулық бағыттағы зерттеулердің маңызы артып отыр. Бұл тұргыда Қазақстан тарихының Орталық Азия аумағын мекендеуши

өзге халықтардың тарихымен тығыз байланыста дамығандығын ескеру қажет. Орталық Азия аумағын мекен-деген халықтар ежелгі дәуірлерден жоғары дәрежелі тарихи-мәдени құндылықтарды қалыптастырыған және олардың түп тамыры ортак екендігі белгілі. Сол себепті бұл халықтардың әрқайсысының тарихы мен мәденисті, тілінің дамуындағы өзіне ғана тән ерекшеліктеріне қарамастан, оларды бір-бірінен бөліп алғып зерттеу мүмкін емес. Бұл туралы шығыстанушы ғалым М.К. Әбусейітованың пікірі өте орынды: «Объективное, разностороннее изучение взаимоотношений народов Казахстана и Центральной Азии с древности и по настоящее время требует новых методологических подходов. Анализ феномена культурного взаимодействия следует проводить с позиций равноправия культурных ценностей, созданных разными народами. История свидетельствует, что ни одна цивилизация не возникла отдельно, в отрыве от других культур, они всегда во все периоды развития, взаимно дополняли друг друга. В основном процветали те, которые сумели взаимно обогатиться и прислушивались друг к другу» [2, 10 б.].

XVIII-XIX ғғ. Орталық Азияда қалыптасан саяси-экономикалық ахуал араб жазуымен жазылған шығыстүркістандық тарихнама екілдерінің тарихи еңбектерінде кең түрде сипатталған. Олардың көшілігі бүтінгі таңда әлемнің сирек колжазба корларында сактаулы. Кейбіреулері үстіртін зерттелген болса да («Тарих», «Тарих-и Қашғар», «Хидаят-наме», «Тазқира-и Ходжаган», «Ислам-наме», «Тарих-и амнийа»), көшілік («Бадаулет-наме», «Джам’ ат-тауарих», «Тарих-и Йа’қуб-бек», ж.б.) дерек көздер бойынша мүлдем зерттеу жұмыстары жүргізілген.

Танымал деректанушы ғалым Т.И. Сұлтанов бұл жазба дереккөздерді араб-парсы, түркі тілдерінде жазылған шығыстық тарихи шығармалардың шығыстүркістандық тобына жатқызыды [3].

Шығу тегі Шығыс Түркістандық авторлардың тарихи шығармалары негізінен XIX ғасырдың екінші жартысындағы аталмыш аймақтағы тарихи оқиғаларды баяндауға арналғанмен, оларда сонымен қатар көршілес өнірлер – жалпы Орталық Азия, оның ішінде Қазақстан, Өзбекстан, Қырғызстан тарихына қатысты құнды және тың мәліметтер де қамтылады. Бұл дереккөздер әлі күнге дейін Қазақстан тарихына қатысты маңызды мәліметтер ретінде тарих ғылымында лайықты деңгейде пайдаланылмай келеді. Тарихшылар олар туралы жалпы мәлімет берумен ғана шектеліп, мәтінді тольк зерттеп, жаңа мәліметтерді деректанулық талдаудан өткізбейді. Өйткені, көптеген зерттеушілердің тіл білмелендіктері себепті түпнұсқадағы араб жазуында, яғни шығыс тілдерінде жазылған колжазбалармен жұмыс істеу мүмкіндіктері жок екендігі белгілі.

Зерттеу әдістері. Дерек көздер мәліметтерінің шынайылығын айқындау мақсатында мәтіндік-салыстырмалы және тарихи салыстырмалы тәсілдер мен сыны талдау әдістері қолданылды, сонымен қатар тарихи оқиғалардың дамуын ғылыми хронологиямен қызыстыру, жүйелілік басшылыққа алынды.

Молла Абд әл-Әлімдің «Ислам-наме» (اسلام نامہ) дерек көзі. XVIII ғасырдағы Қазақстанның шығыс, оңтүстік-шығыс аудандарында және оған шекаралас Шығыс Түркістанның солтүстік-батыс өнірінің саяси, әлеуметтік-экономикалық тарихында орын алған оқиғалар Молла Абд әл-Әлімдің «Ислам-наме» (اسلام نامہ) дерек көзінде өз көрінісін тапқан.

Ғылыми айналымда дереккөздің В 311 және В 312 шифрларымен белгіленген екі нұсқасы мәлім [4, 22 б.]. Олар Ресейдің Санкт-Петербург қаласы Шығыс колжазбалары институтында сакталған. Дереккөздің авторы туралы мәліметті оның өз шығармасынан табуға болады. Шығарма авторының есімі Молла Абд әл-Әлім, әдеби лақап аты – Шаир Ахун. Молла Абд әл-Әлім Шығыс Түркістанның Үш-Тұрпан қаласына жақын орналасқан Лөкчүн атты елді мекенде дүниеге келген [2, 320-321 бб.]. Ата-бабалары хандардың қызметінде болып, отбасымен бірге Қорғасқа жақын таулы жерде өмір сүргендігі туралы айтып өтеді. Бұл елді мекен заманауи Қазақстанның оңтүстік-шығысында, Қытайдың Шынжан Ұйғыр Автономиялық Ауданымен шекаралас аумағында орналасқан. Молла Абд әл-Әлім өмір сүрген кезеңде аталмыш аумақ Жонғар хандығының билігі астында болған. «Ислам-наме» XVII ғасырдың екінші жартысында жонғарлардың көмегімен Шығыс Түркістандағы билікті қолына түсірген актаулы қожалардың рухани басшысы Аппак Қожаның немересі Ахмад қожаға арнап жазылған болса да, шығармада негізінен XVIII ғасырдың ортасында Жонғар хандығының тарихында болған оқиғалар баяндалады. Еңбек поэтикалық формада, шамамен 1756 жылы жазылған және автор өзі өмір сүрген кезеңде болған оқиғаларды суреттейді. Бұл кезең Жонғар хандығының тарихында хан ұрпақтары арасында тақ үшін болған талас-тарбыстарымен ерекшеленіп, Молла Абд әл-Әлім «Ислам-намеде» осы оқиғаларға байланысты накты деректерді көлтіреді.

Автордың айтуынша, жонғар ханы Галдан Серен дүние салғаннан кейін оның органды ұлы Әжен хан тағына отырады. Ғылыми әдебиеттен бұл оқиғаның 1746 жылы болғандығы мәлім [5, 293-295 бб.]. Әжен ханының билік басына келуімен Жонғарияның саяси өмірінде қарама-қайшылықтар басталады. Жас хан мәнайында карт және тәжірибелі кенесшілерінің көп болуына қарамастан, тайпа басшылары арасында алауыздық тудырып, халықка шектен тыс қатал саясат жүргізді. Қарсылық білдіруге тырыскан нојандарды рахымсыз жазалайды. Молла Абд әл-Әлімнің «Ислам-намесіндегі» бұл мәліметтерді өз еңбегін мұрағат құжаттары негізінде жазып шыққан тарихшы В.А. Моисеевте растайды [6, 179 б.]. Алайда 1749 жылы Әжен ханының зұлымдығынан шаршаған беделді ойрат тайпаларының билеушілері оны тақтан түсіріп, орнына Галдан Сереннің ұлкен ұлы Лама Доржыны хан етіп көтереді. В. А. Моисеев бұл оқиғаға Жонғар хандығында

аманатка берілген ұйғыр хандары ұрпақтарының да қатысы бар деп көрсетеді [6, 181-182 бб.]. Сол хан ұрпақтарының қызметінде болған Молла Абд әл-Әлім бұл туралы ешқандай дерек келтірмейді. Лама Доржының хан болып көтерілуіне қарсылық білдірген Даваці мен Әмірсана басшылығындағы ірі аксүйектер Қазақ хандығына қашып барып, Абылай ханның жаңынан пана табады. Елде ораған тұраксыздық, Орта Азия мен Қазақ хандығы, Цин империялары тарапынан төніп тұрган қауіп нәтижесінде әлсіреген Лама Доржы билігі құлатылып, жонғар хандығы Сенгенің ұлы Давацидың қолына өтеді. Бұл оқиға 1753 жылы орын алады.

«Ислам-намеде» казак-жонғар байланыстарына қатысты тағы бір мәлімет бар. Бұл мәліметтен 10 мыңға жуық қазақ жауынгерінің бастапқыдағы өздерінің одактасы Даваціге қарсы ұйымдастырылған әрекетке қатысқаны белгілі болады. Даваці мен бірге әрекет еткен Әмірсана оған қарсы шығып, Цин патшалығынан көмек алғып келу үшін қайтадан елден кетеді. Осы оқиғалар Молла Абд әл-Әлім тарапынан «Ислам-намеде» жан-жақты суреттелген.

А. Низаридің «*غريبلا رحکایاتی*» «Қасірет шегушілер әңгімесі». Шағатай-түркі тілі XIV ғасырдың ортасынан XX ғасырдың бастапқы кезеңіне дейін Орта Азия, Қазақстан, Шығыс Түркістан және көршілес еңірлерді мекендерген халықтар арасында қолданыста болып, бұл тілде көптеген тарихи және әдеби шығармалар жазылған. Осындай тарихи дереккөздердің бірі – А. Низаридің «*غريبلا رحکایاتی*» атты шығармасы. Ендекті қазақ тіліне «Қасірет шегушілер әңгімесі» немесе «Қасірет шегушілер туралы хикаялар» деп аударуға болады. Бүгінгі таңда ғылымға шығарманың екі қолжазба нұсқасы мәлім: біріншісі, Ресейдің Санкт-Петербург қаласы Қолжазбалар институтында [4], екіншісі, КҚР ШҰААдың Үрімші қаласындағы өнер мұражайының қолжазбалар қорында сақтаулы [7]. Қолжазба он поэма және төрт хикаяның жиынтығын құрайды. Тарихи-әдеби мазмұндағы бұл шығармалар үш автор тарапынан – А. Низари, Т. Фериби және Н. Зийай тарапынан жазып құрастырылған. Осы хикаялар арасында біздің аса қызығушылығызды тудырғаны – А. Низаридың «Зохур ад-Дін Әкім бектің хикаялары» еңбегі.

1830 жылы Қашғарда Жүсіп кожа басшылығындағы халық әрекеттері өріс алады. Зохур ад-Дін бек сол кезеңде Қашғар қаласының әкімі лауазымында қызмет етіп тұрған. Қала қозғалысшылар қолына өтуімен Зохур ад-Дін бек Ферғана уәлятінің қашып кетуге мәжбур болады. Ол жақтан қазақ жерлері арқылы Орынборға барып, қайтарда Семей арқылы Құлжага келеді. Зохур ад-Дін бек Құлжадағы Гле цзяньцзюніне жолығып, болған оқиғаларды егжей-тегжейлі баяндап береді. Цзяньцзюн Зохур ад-Дін бекті бастапқыда ишикаға мансабына, кейінрек әкесінің қызметі – Қашғар қаласының әкімі лауазымына тағайындаиды. Осы лауазымда ол 1846 жылға дейін қызмет атқарады. Оның басшылық еткен жылдары Шығыс Түркістанда тыныштық ораған, сауда-сатық, білім мен ғылымға көн жол ашылғанымен ерекшеленеді. Тарихи деректер Зохур ад-Дін бекті Қытай билігі алдында қарапайым халықтың мұддесін қорғаған бірден-бір билеуші ретінде суреттейді. Осы кезеңде Зохур ад-Дін бектің тапсырысы бойынша көптеген тарихи және әдеби шығармалар жазылады.

Саяхат барысында Зохур ад-Дін бек Орта Азияның Самарқанд, Бұхара, Хива, Хорезм қалаларындағы әулиеслер мазарларын зиярат етеді. Орта Азиядан қазақ жерлері арқылы Ресейдің Орынбор қаласына жол алғанда оған қазактар серік болады. Ол қазактардың көпсанды халық екендігін, қазақ-қырғыз елі жерлерінің шегі жок екендігін таң қала суреттейді. Бұл кезең қазақ жерлерінің Ресей патшалығы қол астына өту процесі жалғасып тұрған уақытына тұра келеді. Зохур ад-Дін бек Шығыс және Солтүстік Қазақстанда орыс қамалдары салынып жатқанын айта келе, ол аймакта пайда болған жаңа орыс ауылдарының атауларын келтіреді. Бұл ауылдар саяхатшы тарапынан қала деп суреттеледі. Қалалардың тұрғындары – жаңа қөшіп келген орыстардың көпірлер деп атайды.

А. Низаридың «Қасірет шегушілер туралы хикаялар» шығамасы мәліметтерінің маңыздылығына қарастаң, шағармадан алынған үзінділер тек 2006 жылы шығыстанушы ғалымдар Р.У. Каримова және Д.М. Райхановтар тарапынан орыс тіліне аударылып «Шығыс» журналында жарық көрді [8, 166-193 бб.].

Мұса Сайрамидың «Тарих-и амний» дереккөзі. XIX ғасырдың екінші жартысында Шығыс Түркістанда болған оқиғалардың Қазақстан мен Орта Азия тарихи сабактастыры және бір желіде дамығандығын Мұса Сайрамидың «Тарих-и амний» шығармасының мазмұнынан байқаймыз.

Сондықтан Қазақстан және Шығыс Туркістан халықтары тарихының дерек көзі ретінде «Тарих-и амний» еңбегіне жан-жақты талдау жасау және оны жарыққа шығару колға алынуда.

«Тарих-и амнийаның» кіріспе бөлімі XV ғасырдың ортасы, XVI ғасырдың бірінші жартысында өмір сүріп, онтүстік-шығыс Қазақстан мен Қыргызстан, Шығыс Түркістан аумағын қамтыған Моғолстан мемлекетінің тарихына арналады. Мұса Сайрами Моғолстаниң қоғамдық-саяси жағдайы және осы аймакта болған оқиғалар, Моғолстан аталуының себебі, бұл жерде кімдердің билік еткендігі, билік басындағы хандар шежіресі, бұл мемлекеттің қай кездерден ислам дінін қабылдағаны туралы құнды мәліметтерді жеткізеді.

«Тарих-и амнийаның» негізгі бөлімінде XIX ғасырда Қоқан хандығында өмір сүрген көрнекті қоғам қайраткері (кейінрек Қашғария билеушісі) – Мұхаммед Йақұб-бектің өмірбаяны туралы айттылады. Онда берілген деректер бойынша, Нар-Мұхаммед-қыпшақ Ташкент қаласының әкімі болып тағайындалған кезде, Йақұб-бек оның қол астында қызмет атқарады. Одан кейін Ташкент әкімдігі Қанағат-Шах-ғазидың қолына

тиеді. Йақұб-бек сол қызметінде қала береді. Басқа сарбаздардан қайсарлығымен, өжеттігімен, қызметке шын берілгендігімен көзге түсken Йақұб-бекті Қанағат-шах-гази Ақмешіт бекінісіне әкім (бек) етіп тағайындауды. Ол кезде Ақмешіт Ташкент үәлаяты мен Дешті Қыпшақ аралығындағы маңызды да ірі бекіністердің бірі болған. XIX ғасырдың басында Қазақстанның оңтүстік аудандары Бұхара, Хиуа және Қокан хандықтарының жерлерімен шектеліп жатты. Қокан ханы Омар ханың тұсында 1820 жылы негізі қаланған Ақмешіт бекінісі шекаралас аудандарда қөшіп-қонып өмір сүрген қазақ тайпаларын бакылауда ұстап, үстемдік жасауда маңызды рөл атқарды. Қокан хандығының билеушілері Ақмешіт, Кош корған, Күміс корған, Шым қорған бекіністеріне орналастырған әскери қүштерінің қемегімен қазақ халқын тонап, қанаушылық саясатын жүргізді. Қоқандықтардың қазақ ру-тайпаларына байланысты ұстанған осындай тонаушылық саясатын «Тарих-и амнийадан» келтірілген мына мысалдан да көруге болады: «Ақмешіттің төнірегінде тұратын қазактар мен қырығыздар алым-салық төлеуден бас тартып, салық жинауға жіберген адамдарын ұрып-соғып, тонаған болатын. Йақұб-бек қол жинап, қазактар мен қырығыздарды жазалау үшін жорыққа шығады. Қырығыздар мен қыпшақтарды ойсырата женин Гақұб-бек мол олжамен оралады. Құлдыққа көп адам, байлық пен мал жинап әкеледі. Сөйтіп, құннен-күнгө жаңа табыстарға жетіп, жағдайы жақсара бастайды» [9, 242а п.]. Йақұб-бек күннен-күнгө шегінен шығып, халықты ағасыз қанап отырды. Жоғарыда «Тарих-и амнийадан» келтірілген мысалдан Қокан хандығы Сыр өнірін мекендеген халықтарға алым-салықтың бірнеше түрін төлеуді міндеттегені анық байқалады. Жерді өндеп, егін еккен диқандардың хандыққа төлейтін салығы «хераж» немесе «танап» деп аталған. Ал, мал шаруашылығымен айналысатын қөшпелі және жартылай қөшпелі халықтан қосымша өнім жинау зекет түрінде өндірілді. Хераж бойынша өнімнің оннан бір, бестен бір және үштен бір бөлігі алышатын. Зекет мал санының немесе оның құнының қырыктан бір мөлшерінде болды. Бұдан басқа ағаш кесуге, шөпшек жинауға рұқсат алу үшін де салық төлеген. Оның үстіне мешіт салығы, кәпірлерге карсы күресте пайдаланылатын ғазаудат салығы да болған [10, 14–15 бб.].

Йақұб-бек Ақмешітте әкімдік қызметін атқарған жылдары өзін бұл өнірдің толық иесі ретінде сезінеді. Деректер Йақұб-бектің өнірдің табиғи байлықтарын да өз білгенінше пайдаланғандығы туралы мәліметтер береді. «Тарих-и амнийада»: «Ақмешітті билеген бірінші жылы бірнеше орыс бағыныштылары Йақұб-бекке мынадай етінішпен келеді: «Сіздің мына өзендері балықтарды бізге сатуынызды ұраймыз. Біз оны кептіріп, ішкери қалаларға жібереміз» [9, 126 п.]. Йақұб-бек Қанағат-шахқа болған жайды хабарлап, аталған өзендері балықты 40 мың алтынға сатуға өз келісімін береді. Керекті келісім-шарт жасасып, құжаттарды дайындал, қолдарын қояды». Мұса Сайрамидың «мына өзен» деген Сырдария екендігі шүбесіз.

«Тарих-и амнийада» Молла Мұса Сайрами өз өмірбаяны және басынан кешкен оқиғаларға тоқталады. Өмірбаяны туралы айта келе Мұса Сайрами арғы ата-бабаларының шыққан тегі казіргі Қазақстан аумағында орналасқан Сайрам қаласынан екендігін айтады: «Ата-баба, арғы аталарымыз, данышпан қариялардан естіген, ауыздан-ауызға қөшіп, айтылып келген сенімді мәліметтерге қарағанда, бұдан шамамен екі жұз жыл бұрын Іле хан тағына тере атағымен Контайшы есімді бір қалмақ келіп, Моголстан жұртына бас болып, билікті қолына алады. Оның билігі шығыста Құмыл мен Баркөл, батыста – Ташкент, Сайрам, оңтүстікте Қаранды тауға дейін таралады.

Кенеттен ол жорыққа шығып, Ташкенттің Сайрамын жаулап алып, өзіне бағындырады. Сайрамда өз орнына басшы етіп бір қалмакты, оған жәрдемші және сахаба ретінде бірнеше қалмакты қалдырып, өзі Іле маңайына қайтады. Сайрам халқы қалмактарға бағынудан бас тартып, Контайшының қалдырған адамдарын өлтіреді. Бірнешеуі аман қалып, Контайшыға қашып барады. Болған оқиғаны Контайшыға егжей-тегжейлі айтып береді. Контайшы бұл хабарды естігеннен кейін өздерінің әдет-тұрпы бойынша ант беріп, Ілеге кірмей, Сайрамға қайтадан оралып оны екінші рет өзіне қаратады. Адамдарын қырып, қаланы тонаиды» [9, 258а-258б пп.], – дейді.

XVII ғасырда Сайрам қаласы Түркістанмен қатар Қазақ хандығының ірі сауда-саттық және стратегиялық маңызын сақтаған, саяси-экономикалық және рухани орталығы болған. 1681–1683 жылдары аралығында жонғарлар бірнеше мәрте Сайрам қаласына жақындалп, өз ықпалын орнатуға тырысады. 1864 жылы қаланы жаулап алып, киратып, талан-тараражға салады. Қала халқының бір бөлігін тұтқындалп, Ілеге алып кетеді [6, 24 б.]. Бұл туралы «Тарих-и амнийада»: «Сайрам халқы үш ұлысқа немесе үш руға бөлінген: қожалар ұлысы, шахтар ұлысы, өмірлер ұлысы. Контайшы осы үш рудың ең ықпалдыларынан әр ұлыстан жиырма отбасынан, барлығы 60 отбасын бала-шағасымен қосып тұтқындалп, өз астанасы Ілеге алып кетеді», – деген мәліметтер берілген. Іле бір жылға жуық үақыт тұрғаннан кейін Контайшы оларды Көне Тұрпанға жөнелтеді. Екі жыл Тұрпанда өмір сүріп, өз туған жері Сайрамға қайта оралу ниетін білдірген кезде, Шығыс Түркістан өнірін басып алған Цин империясы билеушілері рұқсат бермейді. Цин империясы билеушілері оларды (сайрамдықтарды) Оңтүстік Шығыс Түркістандағы Йака-Арық деген жерге орналастырады. Кейінрек Бай кентіндегі тауға жақын, көң-байтак жерде тұрақтанады. Бұлар Ташкент маңындағы Сайрамнан болғандықтан, жанадан қоныстанған жерін де Сайрам дег атайды [9, 260а-261а пп.].

Шығармада Оңтүстік Қазақстанның XVI ғасырдағы әлеуметтік-экономикалық тарихын зерттеуде маңызы зор шайбанидтар әулетінен болған Ұбайдолла сұлтанның жарлығы толығымен қазақ тіліне аударылған.

Бұл құжат өңірді мекендеғен халықтардың әлеуметтік таптарға бөлінуі, жерді иелену, өңдеу және суландыру мәселелері бойынша құнды мәліметтер жеткізеді. Жарлық Ұбайдолла сұлтан тараپынан 1538–1539 жылдар аралығында хатқа түсірілп, Мұса Сайрамидың арасы Камал ад-дин шайхыға Сайрам (Қазақстандағы Сайрам) қаласының жоғары рухани жетекшісі қызметін сойырғал ретінде бергендейгі жөнінде хабарлайды. Мұса Сайрами қолында сақталып қалған бұл жарлықты, ата-бабаларының шежіресімен толықтап «Тарих-и амнияд» жазып қалдырган [9, 261а-262а пп.].

Корытынды. XVIII-XIX ғғ. жазылған шығыстүркістандық дереккөздердің мәліметтерін мәтіндік талдау жасау негізінде зерттеу арқылы ортақ тарихи-мәдени аймақта өмір сүрген түркі тілдес халықтардың тарихында орын алған оқиғалар бір-бірімен тығыз байланыста дамығандығын айғақтауға болады.

ӘДЕБІЕТ

- [1] Атабаев К., Қадыртаева М. Деректанудың теориялық мәселелері: Оқу куралы.– Алматы: Қазақ университеті, 1999. – 44 б.
- [2] Абусеитова М.Х., Барanova Ю.Г. Письменные источники по истории и культуре Казахстана и Центральной Азии XIII–XVIII вв.: (библиографические обзоры). – Алматы: Дайк-пресс, 2001. – 426 с.
- [3] Султанов Т.И. Зерцало минувших дней. Историческая книга в культуре Средней Азии в XV-XIX вв. – СПб.: Изд-во СПб университета, 2005. – 302 с.
- [4] Мугинов А.М. Описание уйгурских рукописей Инс-та народов Азии. – М.: Изд-во вост. лит, 1962. – 207 с.
- [5] Златкин И.Я. История Джунгарского ханства. – М.: Наука, 1983.
- [6] Моисеев В.А. Джунгарское ханство и казахи (XVII–XVIII вв.). – Алма-Ата: Фылым, 1991. – 238 с.
- [7] Мухлисов Ю. Уйгур классик әдебияты колызмиліринин каталоги. –Урұмчы: Хәлиқ нәшрияті, 1957. – 46 б.
- [8] Каримова Р.У., Райханов Д.М. «Сказание о страждущих» А. Низари как источник по истории Центральной Азии // Шығыс. – Алматы, 2006. – № 2. – С. 166-193.
- [9] Мұса Сайрами. Тарих-и амнияд // Рукопись Санкт-Петербургского филиала ИВ РАН. – 335 с.
- [10] Бекібаева Г.Б. Онтүстік Қазақстанның әлеуметтік-саяси жағдайы (XIX ғасырдың 60 жылдарына дейін): тарих. ғыл. канд. ... автореф. – Алматы, 1998. – 29 б.

REFERENCES

- [1] Atabaev K., Kadirtaeva M. Derektanudin teoriyalik meseleleri: Oku kurali. – Almati: Kazak universiteti, 1999.– 44 b.
- [2] Abuseitova M.Kh., Baranova U.G. Pismennie istochniki po istorii I culture Kazakhstana I Centralnoy Azii XIII–XVIII vv.: (bibliograficheskie obzori). – Almati: Dayk-press, 2001. – 426 s.
- [3] Sultanov T.I. Zercalo minuvshih dney. Istoricheskaya kniga v culture Sredney Azii v XV-XIX vv. – Spb.: Izd-vo CPb universiteta, 2005. –305 s.
- [4] Muginov A.M. Opisanie uygurskikh rukopisey Ins-ta narodov Azii.– M.: Izd-vo vost.lit, 1962. – 207 s.
- [5] Zlatkin I. Ya. Istoryya Jungarskogo khanstva. – M.: Nauka, 1983.
- [6] Moiseev V.A. Jungarskoe khanstvo I kazakhi (XVII–XVIII vv.) – Alma-Ata: Gilim, 1991. – 238 s.
- [7] Mukclisov U. Uyghur klassik edebiyati kolyazmilirinin katalogi. – Urumchi: Khelik neshriyati, 1957. – 46 b.
- [8] Karimova R.U. Raykhanov D.M. “Skazaniye o strajduyushikh” A.Nizari kak istochnik po istorii Centralnoy Azii // Shigis. – Almati, 2006. – № 2. – S. 166-193.
- [9] Musa Sayrami. Tarikc-i amniya // Rukopis Sankt-Peterburgskogo filial IV RAN. S. 335
- [10] Bekibaeva G.B. ontustik Kazakistannin eleumettik-sayasi jagdayi (XIX gasidin 60jildarina deyin): tarikh. Gil. Kand. ... автореф. – Бекібаева Г.Б. Онтүстік Қазақстанның әлеуметтік-саяси жағдайы (ғасырдың 60 жылдарына дейін): тарих. ғыл. канд. ... автореф. – Almati, 1998. – 29 b.

ВОСТОЧНО-ТУРКЕСТАНСКАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ ИСТОРИИ КАЗАХСКОГО НАРОДА XVIII–XIX ВВ.

3. К. Каримова

Институт востоковедения им. Р. Б. Сулейменова КН МОН РК, Алматы, Казахстан

Ключевые слова: историография, исторические источники, казахский народ, Восточный Туркестан, Центральная Азия, международные связи.

Аннотация. В данной статье автор рассматривает вопросы, связанные с восточно-туркестанской историографией истории казахского народа XVIII–XIX вв. Важную роль в изучении политической, социально-экономической и культурной жизни народов Центральной Азии, в том числе казахов, имеют сведения восточнотуркестанских источников, написанных на тюрко-чагатайском языке в XVIII–XIX вв. Автор на основе сведений исторического источника «Исламнаме» Молла абд ал-Алима проводит историографический анализ джунгаро-казахских взаимоотношений XVIII века. Также были изучены сведения исторического труда А. Низари «Сказание о страждущих», описывающего поездку кашгарского эмира Зохуридин-бека, который в первой половине XIX в. посетил г. Оренбург и возвратился обратно через казахские земли. Особое внимание автор уделяет сведениям исторического источника «Тарих-и амнияд» Мусы Сайрами, который содержит ряд важных сведений по различным периодам истории казахского народа, начиная от истории Могульского ханства, вплоть до XIX в.

Поступила 17.03.2016 г.